

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (44).032:321.01"17"

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.1.418>

*Taras Bogatchuk**

THE POLITICAL THOUGHT OF THE HUGUENOTS IN THE FIRST THIRD OF THE 17TH CENTURY

Abstract: Based on written sources and specialized historical literature, the article analyzes the political thought of the Huguenots during the first third of the 17th century. The purpose of the study is to identify the core political ideas of the Huguenot community as presented in the works of that period.

It is established that the principal works reflecting Huguenot political thought include the writings of J.-P. de Lescun, T. Brachet de La Milletière, A. d'Aubigné, the Duke of Rohan, as well as official declarations of church synods and political assemblies. The article highlights the evolution of Huguenot political thought during the 17th century, demonstrating a shift from monarchomach theories toward loyalty to the monarchy as the guarantor of religious tolerance. A notable exception is the work of A. d'Aubigné, which follows the monarchomach tradition.

The study proves that the Huguenot political doctrine was based on the recognition of absolute sovereignty and the divine right of kings, which, however, carried an obligation to respect the rights of subjects. The authors argued that the Edict of Nantes, as a law protecting the rights of subjects, constitutes one of the fundamental laws of the kingdom that the monarch must not violate. Their writings promote the narrative of a conspiracy by the Huguenots' enemies, who allegedly sought to destroy both the Church and the State; this rhetoric was employed to avoid direct confrontation with the monarchy.

It is established that 17th century Huguenot political works approach the theory of resistance with caution, framing their struggle not as an opposition to the sovereign, but as a defense against persecutions organized by their enemies. Huguenot authors mostly bypassed the possibility of direct resistance to the King.

Furthermore, the authors asserted a commonality of interests between a strong royal authority and the Huguenots. Their works attempted to prove the relationship between national unity and religious tolerance. The existence of edicts and the necessity of religious pluralism are explained through the lens of state interests: a strong King is beneficial to the Huguenots as he can guarantee the edicts, while the King benefits from Huguenot loyalty and their foreign policy connections. The article concludes that the Huguenots largely adopted the logic of *raison d'État* and absolutism.

Keywords: French Wars of Religion, Huguenots, absolutism, 17th century political thought, France, Edict of Nantes

* *Bogatchuk Taras* – MA Student, Department of Ancient and Medieval History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4629-2107>;
e-mail: taras66taras@gmail.com

Тарас Богатчук*

ПОЛІТИЧНА ДУМКА ГУГЕНОТІВ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ 17 СТ.

Анотація: На основі писемних джерел і спеціалізованої історичної літератури у статті проаналізовано політичну думку гугенотів першої третини 17 ст. Метою статті є ідентифікація засадничих політичних ідей гугенотів, представлених у тогочасних працях.

Встановлено, що основними творами, які відображають політичну думку гугенотів, є праці Ж.-П. де Лескюна, Т. Браше де Ла Мільєтьєра, А. д'Обін'є, герцога де Роана, а також офіційні декларації церковних синодів і політичних асамблей. У статті висвітлено результати еволюції гугенотської політичної думки протягом 17 ст., що демонструє зміщення акцентів від теорій монархомахів у бік лояльності до монархії як гаранта релігійної толерантності. Винятком є праця А. д'Обін'є, яка наслідує традиціям монархомахів.

Доведено, що політична доктрина гугенотів базувалася на визнанні абсолютного суверенітету та божественного права монарха, що, однак, передбачало його обов'язок поважати права підданих. Автори стверджували, що Нантський едикт, як закон, що захищає права підданих, є одним із фундаментальних законів королівства, які монарх не має права порушувати. Їхні твори просувають ідею змови ворогів гугенотів, котрі нібито прагнули знищити водночас і Церкву, і Державу; цей наратив використовувався для уникнення прямої конфронтації з монархією.

З'ясовано, що гугенотська думка 17 ст. демонструє обережне ставлення до теорії опору: боротьба трактувалася не як повстання проти суверена, а як захист від переслідувань, організованих їхніми ворогами. Питання прямого спротиву монарху автори здебільшого оминали.

Крім того, автори стверджували про спільність інтересів сильної королівської влади та гугенотів. У своїх працях вони намагалися довести взаємозв'язок між національною єдністю та релігійною терпимістю. Існування едиктів і необхідність віротерпимості пояснюється гугенотськими авторами з точки зору державних інтересів, оскільки гугенотам вигідний сильний король, який може гарантувати едикти, а королю – лояльність гугенотів та їхні зовнішньополітичні зв'язки. Стаття підсумовує, що гугеноти значною мірою перейняли логіку *raison d'État* (державного інтересу) й абсолютизму.

Ключові слова: французькі релігійні війни, гугеноти, абсолютизм, політична думка 17 століття, Франція, Нантський едикт

* Богатчук Тарас Олегович – магістр кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4629-2107>; e-mail: taras66taras@gmail.com

Вступ. Протистояння гугенотів і королівської влади стало важливою віхою у процесі формування абсолютизму Франції 17 ст. Створення централізованої держави відбувалось паралельно зі змінами у політичній думці, тому політична думка гугенотів у першій третині 17 ст. є важливою частиною дослідження. Реконструкція ускладнюється невеликою кількістю написаних гугенотами політичних творів цієї доби.

Проблематика політичної думки гугенотів досліджуваного періоду переважно вивчалася у контексті загального розгляду війн королівської влади з гугенотами. Загалом, хоча тема була здебільшого достатньо висвітлена, уточнення вимагають такі аспекти як відношення політичних мислителів гугенотів до природи влади монарха та можливості опору суверену.

Мета статті полягає у висвітленні основних політичних ідей гугенотів першої третини 17 ст. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: провести аналіз джерел та історіографії; дослідити основні політичні твори гугенотів вказаного періоду, та проаналізувати їх основні політичні ідеї.

Огляд літератури та джерел. Тема політичної думки гугенотів 17 ст. піднімалася у працях таких істориків, як Д. Паркер¹, М. Ярдні², А. Арасіл³, Г. Кретцер⁴, В. Станкевич⁵, А. Герман⁶ та Я.-Ф. Міссфельдер⁷. Згадані дослідники працювали в різних напрямках дослідження політичної думки гугенотів (*huguenot political thought*): одні аналізували теорії опору та «монархомахів» (А. Арасіл, Г. Кретцер, В. Станкевич), інші – політичну культуру гугенотських громад (М. Ярдні, Я.-Ф. Міссфельдер), а треті – інтелектуальну традицію французького протестантизму 17 ст. (Д. Паркер, А. Герман).

Ключовими джерелами дослідження є політичні праці гугенотів: «Переслідування церкви в суверенітеті Беарн»⁸ Жана Поля Лескана, «Декларація Реформованої церкви Франції і суверенітету Беарн»⁹, «Політичні промови»¹⁰ герцога Роана, «Міркування про справжні причини, через які прихильники релігії у Франції можуть і повинні чинити опір

¹ Parker D. *La Rochelle and the French monarchy: conflict and order in seventeenth-century France*. London: Royal Historical Society, 1980. XIV+234 p.

² Yardeni M. *French Calvinist political thought, 1534-1715. International Calvinism, 1541-1715 / ed. by M. Prestwich*. Oxford: Oxford University Press, 1985. P. 315-337.

³ Aracil A. Un «nouveau dictionnaire»? Les huguenots face aux transformations du langage politique dans la France des années 1610-1620. *Revue d'histoire du protestantisme*. 2021. Vol. 6, № 2. P. 205-224. DOI: https://doi.org/10.47421/RHP6_2_205-224

⁴ Kretzer H. Remarques sur le droit de résistance des calvinistes français au début du XVIIe siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*. 1977. Vol. 123. P. 54-75.

⁵ Stankiewicz W.J. *Politics and Religion in Seventeenth-Century France*. Berkeley: University of California Press, 1960. 269 p.

⁶ Herman A. The Huguenot Republic and Antirepublicanism in Seventeenth-Century France. *Journal of the History of Ideas*. 1992. Vol. 53, № 2. P. 249-269.

⁷ Missfelder J.-F. *Das Andere der Monarchie. La Rochelle und die Idee der 'monarchie absolue' in Frankreich, 1568-1630*. München: Oldenbourg Verlag, 2012. 364 p.

⁸ Lescun J.-P. de. *La persécution des églises de la Souveraineté de Bearn*. Montauban: par Pierre Coderc, 1621. 38 p.

⁹ *Declaration des Eglises reformees de France & soueraineté de Bearn. De l'iniuste persecution qui leur est faite par les ennemis de l'estat & de leur religion. Et de leur legitime & necessaire defense*. La Rochelle: par Pierre Pié de Dieu, 1621. 46 p.

¹⁰ Rohan H. de. *Discours politiques, faits en divers temps sur les affaires qui se passaient*. Paris: chez Louys Elzevier, 1646. 261 p.

переслідуванням»¹¹ Теофіла Браше де ла Мієтьєра, та «Про взаємний обов'язок королів і підданих»¹² Агріппи д'Обіньє. Аналіз даних робіт дає можливість створити неупереджене уявлення про характер і зміст політичної думки французьких гугенотів 17 ст.

Виклад основного матеріалу. Паралельно загостренню протистояння та відновленню гугенотських війн у 17 ст. змінювалась політична думка французьких протестантів. На відміну від 16 ст. гугеноти не мали великих теоретичних трактатів, і здебільшого, крім офіційних декларацій і маніфестів, було лише декілька значних політичних творів¹³.

У відповідь на вторгнення короля Луї XIII в Беарн і скасування його суверенітету, в 1620 р. гугенотами була зібрана асамблея в Ла Рошелі з протестом проти дій короля. Щоб обґрунтувати дії гугенотів, Жан Поль Лескан, королівський радник в ординарних радах і суверенному дворі Беарна, який раніше захищав традиційні права та привілеї Беарна, написав памфлет у 1621 р. під назвою «Переслідування церкви в суверенітеті Беарн» направлений Генеральній Асамблеї в Ла Рошелі¹⁴. Приєднання суверенітету Беарн до Французького королівства призвело до постійних утисків протестантського населення всупереч основним законам держави та едиктам й обіцянкам короля. Ж.П. Лескан наводить багато конкретних випадків коли солдати гарнізонів безкарно грабують і зловживають своїм становищем, насильно насаджуються католицька релігія, а сповідання реформованої релігії всіляко обмежується¹⁵.

Ж.П. Лескан підносить переслідування церкви в Беарні, як загрозу для всієї реформованої релігії: «Ваші спільні вороги, в спільній справі, напали на ваше тіло з ніг, щоб зламати кінцівки одну за одною, а потім без жодних труднощів вас розгромити. Вони почали в Беарні, щоб завершити Францією... оскільки ваш розкол і роз'єднаність привели нас у це скрутне становище, ваш союз і ваша сила дозволять нам відкинути їх»¹⁶.

Ворогом Ж.П. Лескан вважає не королівську владу, а єзуїтів, католицьке духовенство та ворожих гугенотам придворних, які налаштували короля проти його протестантських підданих. Вони переконали його, що гугеноти загрожують державі, а дії проти них виправдані законами Французького королівства¹⁷. Саме апеляція до феодальних законів є основою аргументації Лескана. І ліквідація суверенітету Беарн не тільки порушує його привілеї та права, але й укази та обіцянки попередніх монархів і самого Луї XIII¹⁸. Причому, Лескан не посягає на королівський авторитет: «дотримання указів Його Величності та королівських обіцянок не може підірвати ні довіру та репутацію Його Величності, ні спокій його держави»¹⁹.

¹¹ *La Milletière T.B. de. Discours des vraies raisons pour lesquelles ceux de la religion en France peuvent et doivent résister à la persécution. La Rochelle: [s.n.], 1622. 112 p.*

¹² *D'Aubigné A. Œuvres complètes de Théodore Agrippa d'Aubigné / éd. par E. Réaume et F. de Caussade. Genève: Slatkine Reprints, 1967. 598 p.*

¹³ *Stankiewicz W.J. Politics and Religion in Seventeenth-Century France... P. 82; Parker D. La Rochelle and the French monarchy... P. 153.*

¹⁴ *Missfelder J.-F. Das Andere der Monarchie... P. 195.*

¹⁵ *Lescun J.-P. de. La persécution des églises de la Souveraineté de Bearn... P. 7, 10-18.*

¹⁶ *Ibid. P. 5.*

¹⁷ *Ibid. P. 19-20.*

¹⁸ *Ibid. P. 21.*

¹⁹ *Ibid. P. 22.*

Однак, король зобов'язаний дотримуватись законів прийнятих спільно з Генеральними Штатами, оскільки вони стають договором між монархом і станами, який не може бути розірваним без згоди обох сторін. Таким чином, предметом договору між королем і його підданими стає не суверенітет, а надані права та привілеї, які «набувають чинності Договірним правом». Державний устрій не може бути змінений без взаємної згоди обох сторін договору: «суверенний сеньйор Беарна не може нічого змінити в державі, навіть виправити найменшу статтю закону, без згоди та задоволення станів», і повинен «вважати твердим і непорушним те, що постановить Його Правосуддя, і не повинен завдавати шкоди своїм підданим фізично чи майном»²⁰. Закони та привілеї, прийняті попередніми монархами, також залишаються в силі, вважаються договором і не можуть бути скасовані без взаємної згоди. Лескан ретельно перераховує привілеї надані Берну Жанною д'Альбре й Анрі IV, які закріплюють статус Беарна та права його церкви. Присєднання Беарна до Франції та нововведення були реалізовані повністю, порушуючи попередні закони²¹.

Відновлення традиційно встановлених порядків у Беарні необхідно «бо цим [нововведеннями] Король підриває основи Суверенітету, переносить його спадкоємність за межі родини, позбавляє народ їхніх прав і завдає йому тисячі інших упереджень, які не можна узгодити з його клятвою, даною так фальшиво та безглуздо, зберігати та підтримувати їхні права, звичаї, привілеї та свободи»²². Тому Генеральна Асамблея в Ла Рошелі, вся гугенотська аристократія та загалом всі гугеноти законно домагатимуться відновлення попереднього становища в Беарні для «доброї служби королю»²³.

Загалом, у праці «Переслідування церкви в суверенітеті Беарн» Лескан не займається теоретичним обґрунтуванням своїх позицій, лише коротко згадуючи про договірний характер королівський привілеїв, які не можуть бути скасовані лише з волі монарха. Суверенітет знаходиться у короля, автор не згадує ні про який договір між монархом і його народом, тільки надані монархом привілеї, які він не може порушувати без згоди підданих. Опір не королю, а ворогам церкви всередині королівства, які налаштували монарха проти гугенотів. Перед королем потрібно викласти свої справедливі вимоги, відновити традиційні феодалні права спільноти, у цьому випадку, суверенітету Беарн.

До подібних ідей апелює видана Генеральною асамблеєю в Ла Рошелі у 1621 р. «Декларація Реформованої церкви Франції і суверенітету Беарн», яка виражає спільну позицію *parti réformé*. Декларація починається з демонстрації лояльності гугенотів королю: «щоб залишатися непорушно під дуже смиреним підпорядкуванням і послухом нашому Королю, визнаючи, що він був даний нам Богом як наш Суверенний Государ»²⁴.

Дії асамблеї спричинені загрозою їх правам, які їм надав попередній король, тобто Нантському едиктові 1598 р. Едикт захистив релігійні, особисті та майнові права гугенотів від переслідувань, чим закінчив собою довгий період громадянських війн. Ті, хто хочуть скасувати його, тим самим підривають основи королівства та провокують відновлення

²⁰ Ibid. P. 23.

²¹ Ibid. P. 24-30.

²² Ibid. P. 37, 621.

²³ Ibid. P. 37-38.

²⁴ Declaration des Eglises reformees de France & soueraineté de Bearn. De l'iniuste persecution qui leur est faite par les ennemis de l'estat & de leur religion. Et de leur legitime & necessaire defense... P. 3.

громадянських війн, оскільки це спровокує відновлення переслідувань і змусить гугенотів взятись за зброю для власного захисту. Гугенотів звинувачують у непокорі та бунті, переслідують їх і налаштовують проти них короля тільки для того щоб спричинити розвал королівства, поки вони намагались законними методами захистити свої права²⁵.

Декларація апелює до великої змови єзуїтів, прихильників Риму й Іспанії, яка охоплює весь християнський світ і «чітко демонструє світові силу їхніх хитрих і злісних планів у розпалюванні релігійної війни, іноді навіть громадянської..., де їхній вплив і різноманітність релігій дали їм привід і підставу сіяти розбрат» для «розпаду країни та руйнування нашої релігії в ній, сподіваючись, що вогонь, який вони там розпалять, спалить усю Францію». Отже, інтереси гугенотів не тільки збереження власної релігійної свободи, але й захист монархії та держави від іноземного посягання. Вороги гугенотів контролюють «королівські та нижчі суди, а також усі магістратури Королівства наповнені людьми, яких вони підтримують або маніпуляціями, або з вигоди долі», щоб не допускати або позбавляти протестантів їх посад і змушувати змінити віру, поки «через лють народу, підбурювану їхніми проповідниками» відбуваються постійні напади на церкви і людей. Спроби добитись захисту своїх прав законними методами не дають результатів і тому гугеноти змушені відновити свої політичні асамблеї, щоб добитись від короля виконання наданих ним едиктів і захисту від ворогів²⁶.

Король, за декларацією, почав війну з гугенотами через звинувачення їх в бунті і посяганні на владу, що заперечується. Збір асамблей законний і необхідний лише, щоб висловити свої претензії. Не ставиться вимог про жодні зміни в державі, які б хоч якось обмежили владу монарха, тільки щодо виконання Нантського едикту: «ми не просимо про прийняття в державі правил чи нових постанов, якими монархічна влада, безумовно, була б зменшена або розділена... Але все, чого ми просимо, це щоб для нас були відремонтовані спалені храми, щоб нам було повернуто практикування нашої релігії, якій перешкоджають, щоб нам були повернуті міста, відібрані у нас, під опіку яких король їх довірив»²⁷.

Гугеноти проявляють в декларації повну відданість абсолютизму. Вони надіються лише на королівську милість, монарха називають образом Божим на землі, а війна, яку він веде, викликана змовою їх ворогів. Вони посилаються на часи Анрі IV, коли едикти виконувались, а влада короля була абсолютною²⁸. На відміну від католиків, які мали Католицьку лігу, вбивство Анрі IV та проблеми з можливістю звільнення від вірності своєму королю від Папи, гугеноти не мають таких проблем з лояльністю у своїй релігії: «Релігія, яку ми тримаємо в наших серцях і яку ми проголосили в урочистій Сповіді... давно звільнила нас від цієї провини. Ми не визнаємо жодної влади на землі, вищої за владу нашого Короля. Ми не маємо підтримки для жодної іншої. Ми ненавидимо все вчення, яке вчить, що прямо чи опосередковано ми можемо бути звільнені від клятви послуху, яку ми дали»²⁹.

Крім того інтереси Реформованої церкви прямо пов'язані із сильною королівською

²⁵ Ibid. P. 5-7.

²⁶ Ibid. P. 9-16.

²⁷ Ibid. P. 41.

²⁸ Ibid. P. 40.

²⁹ Ibid. P. 39.

владою. Як релігійній меншині серед католицької більшості, гугенотам немає на що надіятись крім захисту їх королівськими едиктами: «інтереси нашої конфесії нерозривно пов'язані зі спокоєм і миром цієї Корони та зі зміцненням влади нашого Князя. Безсумнівно, що, відповідно до людських засобів, які Бог використовує для просування Своєї корони, конфесія та зростання нашої Релігії в цьому Королівстві залежать від свободи та безпеки едиктів»³⁰.

Загалом, Декларація та праця Лескана слідують подібним ідеям. Обидві приписують переслідування та війну проти гугенотів змові єзуїтів і радикальних католиків, які таким чином ослаблюють державу. Король поза їх звинуваченнями і його розглядають як єдиного гаранта прав гугенотів. Лише трохи згадується, що король зобов'язаний договором, щодо привілеїв, які він вже надав. Тобто надані привілеї не залежать тільки від волі монарха, і є предметом договору між ним і підданими, який не можна розірвати односторонньо.

Як і Лескан, Декларація не висуває доктрини опору монархові, а зосереджена на самозахисті гугенотів від переслідувань й обґрунтуванню, що це не виступ проти короля. Лескан згадує про загрозу існуванню релігії, але релігійна аргументація в його творі відсутня, як і посилання на теорії монархомахів (тираноборці; так називали гугенотських авторів 16 ст., які обґрунтовували опір королю, народний суверенітет над монархом і договірний характер королівської влади), які були популярні серед гугенотів у 16 ст. Він опирається на традиційні монархічні уявлення про суверенного короля, що дотримується звичаїв і прав своїх підданих представлених корпоративними органами. Оскільки гугеноти після прийняття Нантського едикту 1598 р. стали фактично окремою корпорацією, яка отримала свої права та привілеї від короля, вони почали осмислювати себе в рамках традиційних феодальних прав. Гарантом дотримання прав релігійних прав французьких протестантів став король³¹.

Це призвело до серйозних змін у політичній думці гугенотів, які з кінця 16 ст. починають відмовлятися від теорій монархомахів і стають все більшими прихильниками абсолютизму. Трансформація почалася після того Анрі Наваррський став спадкоємцем корони. Перспектива отримати короля одновірця зробила політичну думку гугенотів більш прихильною до монархії, що поступово привело їх до підтримки божественного права королів і часткової підтримки абсолютизму. Цьому сприяло також зближення з поміркованими католиками та протистояння з Католицькою лігою. Дюплессі-Морне сформулював доктрину за якою віротерпимість забезпечить національну єдність французів в незалежності від їх віросповідання, а віротерпимість можлива за сильного монарха, який зможе гарантувати її дотримання. Єдність Франції може опиратись тільки на політичні засади та вірність королю, інакше буде продовження релігійних війн³².

Видання Нантського едикту зміцнило прихильність абсолютизму. Едикт повністю залежав від милості монарха, особливо додаткові брєвети³³, які давали гугенотам міста та фортеці, оскільки такі умови навряд чи були б прийняті парламентами. Отже залишалось

³⁰ Ibid. P. 40.

³¹ Parker D. La Rochelle and the French monarchy... P. 18-19; Missfelder J.-F. Das Andere der Monarchie... P. 209-210.

³² Yardeni M. French Calvinist political thought, 1534-1715... P. 324-326.

³³ Брєвет (фр. brevet, від лат. breve – «короткий документ») – це королівська грамота або короткий офіційний акт, який видавався монархом і мав юридичну силу, але зазвичай був менш урочистим і коротшим за повноцінний едикт чи ордонанс. – Прим. ред.

тільки намагались перетворити едикт з монаршої милості у державний закон, чого і намагався домогтись Дюплессі-Морне³⁴.

Тому політична думка гугенотів у 17 ст. намагається демонструвати максимальну лояльність королю та відданість інтересам держави, демонструючи їх взаємозв'язок зі своїм віросповіданням та інтересами. Синод Реформованої церкви 1617 р. висловив це у листі до короля: «віримо, що збереження Вашої Влади є нашою Безпекою, що зміцнення Вашої Корони є нашим Збереженням. Але є й інші Зобов'язання, які зобов'язують нас до цього ще сильніше, ніж ці, а саме: наші Сповідання та наша Релігія; які вчать нас підкорятися вищим силам, і що відмова від них означає відмову від Постанови Бога, який звів Вашу Величність на Трон, поклав Корону на Вашу Голову... ми визнаємо, що Ваша Величність є нашим Єдиним Сувереном: і це Стаття нашої Віри, що немає Посередницької Влади між Богом і Королями; Серед нас ставити це під сумнів – небезпечна ересь, а сперечатися про це між нами – злочин, що карається смертю»³⁵.

Останнє речення прямо натякає на католицизм. Гугеноти намагались всіляко підкреслити свою безумовну лояльність королю, на протигагу католикам, які мали також дотримуватись вірності Папі Римському, що іноді вступало в конфлікт з вірністю короні чи національними інтересами³⁶. Про це і пише герцог Анрі де Роан. Крім того, що він стане вождем гугенотів у війнах 1621-1629 рр., герцог написав багато творів, такі як мемуари, роздуми на політичні й історичні теми. Серед них є збірник «Політичні промови», що складається з його текстів різних років і з різних приводів. Декілька промов, такі як «Промова щодо Сен Жанських гонінь», розкривають політичну програму партії³⁷. Так, на промові Сомюрської асамблеї 1611 р., він згадує про потенційну причину нелояльності католиків: «Ми, його піддані, які ніколи не мали жодного порозуміння з ворогами держави; незважаючи на різанину та пожежі, ми вірно служили нашому князю. Коли він кинув йому виклик, у нас є лише одне питання: просити та твердо наполягати на тому, щоб нас допустили до всіх посад і санів цього королівства. Було б жорстоко, якби нас, які є частиною держави, які є природженими французами, виключили з того, чим володіють іноземці; і далі, за підбурюванням тих, хто проповідує, що смертна людина, коли їй заманеться, може звільнити підданих від уз вірності; і засуджують нашу релігію, тому що вона, навпаки, наказує послух нашим королем»³⁸.

З іншого боку підкреслювалась відданість *raison d'État*, де стабільність і сила держави дорівнювала єдності та покорі своєму суверенові. Ідеалом були часи правління Анрі IV: королівського абсолютизму та дотримання Нантського едикту. Збереження Нантського едикту утримувало мир у королівстві та запобігало релігійному розколу підданих короля. Король повинен «зачинити двері для нестримних вільностей, що можуть використати вороги, зневажаючи суверенну владу, щоб знову розпалити вогонь і пролити кров» і закріпити за гугенотами права надані Нантським едиктом і брветами, щоб вони могли «звільнитись від страху перед ворогами і були здатні служити кому зобов'язані»³⁹.

³⁴ *Missfelder J.-F.* Das Andere der Monarchie... P. 210.

³⁵ *Aymon J.* Tous les synodes nationaux des églises réformées de France: auxquels on a joint des mandemens royaux, et plusieurs lettres politiques d'autres pièces très-importantes. La Haye: Charles Delo, 1710. Tome 2. P. 106.

³⁶ *Herman A.* The Huguenot Republic and Antirepublicanism in Seventeenth-Century France... P. 266.

Mousnier R. L'assassinat d'Henri IV. Paris: Gallimard, 1964. P. 245.

³⁷ *Stankiewicz W.J.* Politics and Religion in Seventeenth-Century France... P. 73-74.

³⁸ *Rohan H. de.* Discours politiques, faits en divers temps sur les affaires qui se passaient... P. 15.

³⁹ *Ibid.* P. 17.

Король у захисті віротерпимості повинен був виходити з державного інтересу та закріпити права гугенотів в інтересах сильної королівської влади. «Закони держав змінюються відповідно часу: немає постійних максим. Що корисне одному королю, шкідливе іншому». Захист віротерпимості несе також зовнішньо політичні вигоди для Франції, даючи їй статус протектора протестантизму й укріплює зв'язки з протестантськими державами. Гоніння на гугенотів не дадуть ніяких переваг у боротьбі з Габсбургами, не принесуть поваги від католиків, але зіпсують відносини з традиційними союзниками і призведуть до руйни держави⁴⁰.

Детальніше свою думку, щодо стану Франції та Європи герцог Роан розкриває у «Промові щодо Сен Жанських гонінь». Європа розділена на два ворогуючих альянси, один на чолі з Іспанією, який має за союзників католицькі держави, та Францією, яка підтримується переважно протестантами. Тому королю Франції необхідно утримувати баланс між своїми католицькими та протестантськими союзниками і підданими, щоб запобігти руйнуванню держави під тиском Іспанії та Папи Римського. Вони хочуть розвалити Францію із середини, провокуючи громадянську війну під приводом релігії. Гугеноти та сила в королівстві, що здатна захистити державу та династію від іноземців, має зв'язки з союзниками Франції, що також виступають проти Габсбургів⁴¹. Державу при малолітньому королі розколена на три фракції: легістів, що пов'язані із зовнішніми ворогами, принців крові та гугенотів. З них тільки протестанти були зацікавлені у сильній монархії, «бо Франція не може довго існувати з ослабленим Королівським Домом та переслідуваними реформатами, бо вони єдині, хто не може вижити, якщо не збережеться Корона»⁴². Падіння монархії, на думку Роана, приведе до розпаду королівства, що не буде вигідно нікому. Гугеноти не здатні створити, як їм приписують, власну республіку, бо їх території занадто розкидані та малочисельні, щоб відділитись і не бути поглинутими. Тому принци крові та гугеноти повинні об'єднатись заради спільних інтересів і «зберегти давні союзи нашої Корони»⁴³.

Отже, у політичній думці гугенотів 17 ст. стали домінувати монархічні настрої, де король розглядався, як єдиний суверен, якому необхідна повна покірність. Доктрина повної покори королю та державному інтересу стали домінуючими у політичному дискурсі. Агріппа д'Обінє так підсумовує зміни у політичній думці: «Старі слова, як *ревний, Божа справа, піднести знамено Ізраїлю, померти за правду, за боротьбу предків*, були забуті. Всі ці слова замінені на *службу королю, досконалу покірність, бути добрим французом, жодного безладу, жодного бунту, втихомирити нав'язані бажання*: того, хто згадає інші речі вважають за божевільного»⁴⁴.

Домінування у політичній думці гугенотів монархічних ідей стало проблемою у виправданні опору під час війн з власним королем. Як Лескан, так і Декларація 1621 р. просто перераховують порушення, які приписують ворогам держави, і проголошують свою вірність королю. Не має обґрунтування чому допустимо воювати проти власного суверена в

⁴⁰ Ibid. P. 19-20.

⁴¹ Ibid. P. 32-34.

⁴² Ibid. P. 38.

⁴³ Ibid. P. 39.

⁴⁴ D'Aubigné A. Histoire universelle: 1620-1622 / éd. par A. Thierry. Genève: Librairie Droz, 1999. Tome 10. P. 55.

захист законів і едиктів, які залежать від його волі. Лескан у ситуації Беарна посиляється на феодальне право. Однак Нантський едикт, особливо його бревета, які надавали гугенотам міста для захисту, не були феодальними законами, а актами милості монарха, не закріпленими нічим крім його волі. Тому виступ на захист едиктів і відновлення політичної організації у 1621 р. – посягання на суверенну владу монарха, який має повне право прийняти чи відмінити ці закони, і спроба нав'язати йому свою волю. Такий бунт протирічив декларованій повній вірності та покорі монархові⁴⁵.

Значна частина гугенотів, серед яких була більшість їхньої вищої знаті, не тільки не приєдналась, але й засудила їх виступ саме з причини непокори суверенові, який діє у своєму праві. Так Даніель Тіленус, гугенотський богослов, що був викладачем в академії Седана та входив у клієнтелу герцога Буйона, одного з найбільших протестантських сеньйорів, написав відповідь на Декларацію Ла Рошельської асамблеї 1621 р. Хоча Д. Тіленус був змушений покинути академію, через те, що був прихильником вчення Якоба Армінія, він представляв погляди лояльних королю гугенотів і був опублікований у «*Mercure François*». Ініціатором написання став герцог Буйон, що вважав дії асамблеї шкідливими для інтересів гугенотів, тому доручив Тіленусу заперечити тези висунуті Декларацією 1621 р. «Засторога асамблеї в Ла Рошелі» вийшла у березні того ж року. В ній Д. Тіленус стверджував, що король є єдиним сувереном, якому піддані зобов'язані повністю підкорятись. Його влада божественна і не підкоряється монархові означає не підкоряється Богові. Король є єдиним джерелом влади і його суверенну владу не може ніщо обмежувати. Він не зобов'язаний ні перед ким, у тому числі законами королівства. Закони й едикти походять від волі суверена та даються відповідно до певної ситуації, тому монарх може їх змінювати. Король не пов'язаний ні з власними указами, ні з указами своїх попередників, він може їх змінювати відповідно умовам. Інакше він не матиме безроздільного суверенітету та не зможе управляти своїм королівством відповідно до потреб часу. Тому всі поступки гугенотам залежать повністю від волі монарха, і якщо він їх відмінює, то вони повинні підкоритись законній волі монарха. У них немає права виступати проти влади, і навіть у випадку переслідування вони повинні наслідувати прикладу перший християн, а будь-які вимоги щодо дотримання едиктів є посяганням на суверенітет короля⁴⁶.

Відповіддю Д. Тіленусу був трактат «Міркування про справжні причини, через які прихильники релігії у Франції можуть і повинні чинити опір переслідуванням», виданий у 1622 р. в Ла Рошелі. Це був один з небагатьох трактатів, де політична думка гугенотів була теоретично сформульована. Його автором був Теофіл Браше де ла Мієтьєр, гугенотський теолог, що був депутатом асамблеї 1621 р. й обирався її секретарем. Він був противником вчення Армінія та брав участь у дискусіях, у тому числі був організатором конференції між Даніелем Тіленусом і Жаном Камероном⁴⁷. У передмові Теофіл Браше згадує армініанство Д. Тіленуса, як причину його ворожості до Реформованої церкви, який одночасно нападає і

⁴⁵ *Missfelder J.-F.* Das Andere der Monarchie... P. 214-215.

⁴⁶ *Parker D.* La Rochelle and the French monarchy... P. 157; *Missfelder J.-F.* Das Andere der Monarchie... P. 216-218; *Bouilliot J.-B.-J.* Notice historique et bibliographique sur Daniel Tilenus, ministre du Saint-Évangile à Sedan, précepteur de Turenne. *Magasin encyclopédique, ou journal des sciences, des lettres et des arts* / éd. par A.-L. Millin. Paris: Imprimerie de J.-B. Sajou, 1806. Tome 5. P. 261-262.

⁴⁷ *Haag E., Haag É.* La France protestante, ou Vies des protestants français qui se sont fait un nom dans l'histoire. Paris: Joël Chérbuliez, 1847. Tome 2. P. 494; *Bouilliot J.-B.-J.* Notice historique... P. 258-259.

на її доктрини, і на її право захищатись⁴⁸. Д. Тіленус представляє це як непокору суверенові, а насправді війна проти гугенотів є частиною ширшої всеєвропейської змови, направленої «для звеличення короля Іспанії, щоб через руйнування нашої релігії підкорити йому всі інші держави та королівства»⁴⁹.

Змова здійснюється через єзуїтів, які проникають у Францію, з метою її зруйнувати. Всі підбурювання та порушення едиктів насправді походять від їх агентів, які одночасно корумпують самих гугенотів, щоб ті не перешкождали їх діям. Ними організовано вбивство Анрі IV, оскільки він перешкоджав планам Іспанії та захищав мир у державі. Вони спричинили те, що Франція покинула всіх своїх протестантських союзників без підтримки та бажають розв'язати у державі громадянську війну, для цього провокуючи релігійний фанатизм і переслідування гугенотів. При цьому змова діє не тільки у Франції. Т. Браше бачить її частину і в подіях у Священній римській імперії, де почалася Тридцятилітня війна, й у відновленні війн у Нідерландах. Як частина цієї змови також згадується і поява армініанства, яка намагається викривити доктрину Реформації та зробити її наближеною до католицизму, «Божу благодать замінивши свободою волі і людськими заслугами». У Франції агенти Іспанії діють через вищих посадовців і наближених до короля осіб. Так для укріплення власної влади герцог Люїн хоче почати релігійну війну⁵⁰. Під приводом приєднання Беарна до Франції фактично була розв'язана війна проти гугенотів, а коли вони зібрали асамблею, щоб висловити свої скарги, їх звинуватили у тому, що вони «повстанці та фракціонери». Проти нападу Реформована церква має повне право для захисту застосувати «усі засоби, які ми використовували, як скарги Його Величності на образи наших ворогів, щоб отримати відшкодування через Його владу та справедливість, так і зброю, яку ми зараз протиставляємо відкритому насильству»⁵¹.

Далі Т. Браше стверджує, що захист гугенотів законний тому, що вони ведуть війну проти тиранічної влади, а не свого законного уряду. Війну проти гугенотів розв'язав не король, а Папа Римський, який його змусив. Саме Папа, католицьке духовенство та єзуїти заперечують суверенітет королів і «навчають, що будь-який Король, який не використовує свою владу для винищення еретиків, відлучається від церкви, і Папа фактично відлучає його від церкви. Що відлучений Король більше не є Королем. Що його піддані звільняються від зобов'язань вірності, які вони йому винні. Що перший серед них, хто забажає, може вбити його»⁵². Саме вони підбурили вбивство Анрі IV та провокували замах на Луї XIII. Тому король фактично змушений під страхом замаху вести війну проти гугенотів. У королівстві є дві фракції: «добрі французи», які виступають за незалежність короля і проти зовнішнього втручання, та легісти, що є прихильниками Папи та Габсбургів⁵³. Гугеноти у своїй війні не заперечують монарший суверенітет, а борються проти тих, хто це робить, тобто Папи та єзуїтів. Їх війна в інтересах Франції, бо захищає її державність від іноземного впливу⁵⁴. «Добрі французи», як і гугеноти, зацікавлені у стабільності держави та міцному мирові.

⁴⁸ *La Milletière T.B. de. Discours des vraies raisons...* P. 5-6.

⁴⁹ *Ibid.* P. 23.

⁵⁰ *Ibid.* P. 24-32.

⁵¹ *Ibid.* P. 37.

⁵² *Ibid.* P. 64-65.

⁵³ *Ibid.* P. 75-76.

⁵⁴ *Ibid.* P. 80, 86.

Потрібно очистити державу, відновити незалежність короля і сильний уряд, для чого потрібно позбавитись від постійної і прихованої загрози в Франції – єзуїтів. Їх потрібно вигнати з держави, як це зробили у Венеційській республіці⁵⁵. Тоді буде відновлена повна влада короля і мир між його підданими, без постійної загрози з боку підбурювачів.

Т. Браше йде далі і твердить, що позбавившись єзуїтів, можна мирно прийти до релігійного об'єднання Франції: «у Франції є факультет Сорбони, старший за них, є єпископи та священники, є ще інші ордени ченців і монахинь, які не вірять, що єзуїти є стовпами їхньої релігії. Навпаки, вони самі кажуть і скаржаться на насильне впровадження ними тиранії в свою релігію... Що якщо належним чином піклуватися про релігію; якщо ми хочемо встановити її на міцних і природних основах, і тим самим одразу зцілити рану церкви та королівства..., то вільний національний собор дасть підставу для цього. Давайте прийдемо туди раз і назавжди, мудро, щоб вирішити наші розбіжності, чесно та без обману. І давайте таким чином дамо спокій совісті, стурбоване сумнівами щодо релігії... наші рани зціляться, і через зв'язок миру духовного та світського, волі об'єднуються, щоб прагнути одним голосом до Бога, короля, та взаємної любові»⁵⁶.

Т. Браше не обмежується в трактаті теорією про змову, щоб виправдати опір гугенотів, і відповідаючи на тези Тіленуса про абсолютний, не зв'язаний законами, суверенітет монарха, формулює теоретичну базу політичної думки *parti réformé*. Заперечуючи аналогію Д. Тіленуса про євреїв, які безумовно прийняли владу Кіра Персидського, Т. Браше проводить різницю між природними підданими свого монарха та народом завойованим: «права, якими володіють природні піддані, не є ні благодаттю, ні дарами чистої волі правителя: існує відносний обов'язок між правителем та підданими, який, однак, не заперечує суверенної влади правителя»⁵⁷.

Оскільки королі отримують свою владу від Бога та є образом його правління на землі, то вони повинні наслідувати його приклад. Бог, який є всемогутнім і якому все дозволено, стримується від використання цього права через свою доброту, і тому король, якому «не має обмежень у тому, що відповідає природі та закону Божому», також не повинен зловживати своєю абсолютною владою. Він образ Божий і не може мати влади більше ніж прообраз. Тому монарх не може відмінити свої закони без причини, а піддані мають право скаржитись на його порушення⁵⁸.

Гугеноти, як природні піддані свого монарха, мають право отримати від нього захист. Проте між королем і гугенотами є особисті зобов'язання, оскільки гугеноти допомогли Бурбонам здобути корону. Тобто, монарх має перед ними подвійні зобов'язання, як перед підданими, й особисту вдячність. Отже, права надані гугенотам не просто з королівської милості, як це стверджує Тіленус⁵⁹. Едикт даний гугенотам, оскільки вони через свою релігію не можуть користуватись природними правами підданих, отже їм потрібен особливий захист: «нам дана особлива гарантія, щоб у різниці, яку наша релігія встановлює між нами та іншими, ми мали таку ж можливість користуватися всіма прерогативами, як і вони, ніби між нами немає жодної різниці чи відмінності»⁶⁰.

⁵⁵ Ibid. P. 90.

⁵⁶ Ibid. P. 95-96.

⁵⁷ Ibid. P. 44.

⁵⁸ Ibid. P. 44-45.

⁵⁹ Ibid. P. 46-47.

⁶⁰ Ibid. P. 49.

Т. Браше розділяє закони на фундаментальні закони держави й інші різні укази, які є тимчасовими. Фундаментальні закони є частиною Божого закону і «встановлюють відносини влади та послуху між князем і народом, як закон, за яким король зобов'язаний дарувати життя та свободу своєму народові... якщо всі люди зобов'язані любити своїх ближніх, батьки плекати своїх дітей, то наскільки більше королі повинні зберігати та дарувати своєму народові вільне користування благами та життям»⁶¹.

Оскільки Нантський едикт стосується прав підданих, він відноситься до фундаментальних законів. Король має повне право скасовувати закони, які встановив сам, або тимчасові закони, але фундаментальні закони мають вище походження і не можуть бути скасовані без серйозної причини. Твердження, що король може змінювати такі закони без жодної причини є небезпечне для самої суті монархії, яка тримається на добровільному послухові народу. Можливість безпричинної відміни закону підриває довіру підданих до правителя і приведе до того, що люди, налякані можливістю лишитись без прав, збунтуються. Однак народ не має влади над своїм монархом. Король відповідає за дотримання фундаментального закону перед Богом і той позбавляє його свого образу, якщо порушують божественний закон. Тоді божий суд може звільнити народ від покори тиранові⁶², але «суди Божі, про які немає ні законів, ні правил, щоб їх догматизувати, і чий приклади ніколи не слід використовувати для підбурювання народів до повстання: радше слід визнавати та поклонятися справедливості Божій... Він відбирає у негідних королів гідність Свого трону, яку Він їм поклав»⁶³.

Отже, Т. Браше визнає право на повстання, але лише у виняткових випадках, для яких не можна «встановити ні час, ні умови». В інших випадках необхідна покора⁶⁴. Проте війна гугенотів не повстання проти короля, а самозахист від релігійних гонінь. Т. Браше розрізняє гоніння від яких потрібно захищатись і ті, які потрібно терпеливо переносити: «1. Коли захист не суперечить і не порушує заповідей Божих. 2. Коли ті, хто зайнятий цією роботою, мають ці ознаки свого покликання, якими спростовується всякий наклеп супротивників, тобто: 1. Коли переслідування Церкви таке, що очевидно, що її вороги мають намір повністю її знищити та зруйнувати. 2. Коли ті, хто береться за її захист, відкладають усі міркування про власні інтереси»⁶⁵.

Тому ранні християни терпіли гоніння, бо вони здійснювались законною владою, виступати проти якої порушення Божого закону, а гугеноти мають повне право на самозахист, бо вони протистоять гонінням з боку папської тиранії⁶⁶.

Загалом, «Міркування про справжні причини, через які прихильники релігії у Франції можуть і повинні чинити опір переслідуванням» розвиває і підводить теоретичну основу під ідеї закладені в праці Ж.П. Лескана і Ла Рошельській декларації. Визнається божественне право короля та недопустимість посягати на його суверенітет, але одночасно права підданих монарха, які він не може відібрати без причини. Ж.П. Лескан посилається

⁶¹ Ibid. P. 53.

⁶² Ibid. P. 51-54.

⁶³ Ibid. P. 54.

⁶⁴ Ibid. P. 55.

⁶⁵ Ibid. P. 62.

⁶⁶ Ibid. P. 63-64.

на феодальне право, Т. Браше на фундаментальні закони держави, до яких і відносить едикти про віротерпимість. Скасування їх – це удар по основах держави. Але захищати едикти потрібно законними методами. Всі праці скептично ставляться, якщо прямо не заперечують, право на опір монархові, але допускають можливість захисту прав, якщо це не заперечує суверенну владу монарха. Саме тому, для виправдання опору, вони відтворюють ідею про змову ворогів держави, до яких зачисляють єзуїтів, легістів і частину католицького духовенства, щоб представити їх боротьбу, як опір не королю, а змовникам, які загрожують інтересам Франції, що нагадує ідеї про «поганих радників», котрі часто зустрічався у гугенотських памфлетах протягом релігійних війн. Також всі праці спираються на лексику абсолютної монархії і намагаються виправдати опір з позиції інтересів держави та короля⁶⁷.

Однак Теофіл Браше відкидає не тільки абсолютну покору Д. Тіленуса, але і теорії монархомахів, які були поширені серед гугенотів у 16 ст.: «Багато хто, бажаючи засудити це заперечення, скористався нагодою обговорити права магістратів щодо їхніх посад, а також владу королів над народом і народу над королями, як вони кажуть. Але що стосується мене... я запропонував виправдати, законними та безсумнівними причинами, право нашої зброї проти цього переслідування, у мене немає нічого, що зобов'язувало б мене заперечувати права королів»⁶⁸.

Він заперечує їм на основі того, що всяка влада встановлена Богом й отже їй потрібно підкоритись. З іншого боку, Т. Браше на відміну від монархомахів не обмежує право опору тільки відповідальними магістрами та князями, але й визнає його за приватними громадянами: «Ті, хто порушує права королів у цій справі, зазвичай не надають жодних повноважень окремим особам у цій справі й обмежують цю роботу тими, хто є магістратами, князями та головними посадовцями держави... я кажу що для покликання будь-кого, хто бажає взяти на себе захист Ісуса Христа та його Церкви від рук Антихриста, не потрібно іншої якості, щоб бути уповноваженим у цьому, окрім як бути вірним і відданим Христу»⁶⁹.

Вислів Т. Браше демонструє, що серед гугенотів навіть у 17 ст. залишались нечисельні прихильники теорій монархомахів. Прикладом цього є неопублікована праця «Про взаємний обов'язок королів та підданих» Агріппи д'Обін'є, що перебував тоді на вигнанні у Женеві, написана в 1621 чи 1622 році⁷⁰. Він спирається на «Франко Галлію» Отмана, «Захист про тиранів», «Про добровільне рабство» Боесі, Гвічардіні, твори античних авторів та середньовічних юристів, таких як Бальдо. А. Д'Обін'є написав полемічний трактат, де в окремих моментах висвітлює свої політичні переконання. Так, він вважає монархію, обмежену законами, що запобігають їй впасти у тиранію, кращою формою правління⁷¹. Влада короля походить від договору з народом, яким він править: «влада володаря походить від народу, завдяки якому він є володарем... Володар має лише те право, яке йому дав народ; народ не може передати те, чим він не володіє, а саме владу порушувати право народів або ті природні закони, які є вічними, незмінними»⁷².

⁶⁷ *Missfelder J.-F.* Das Andere der Monarchie... P. 221.

⁶⁸ *La Milletière T.B. de.* Discours des vraies raisons... P. 59.

⁶⁹ *Ibid.* P. 83-84.

⁷⁰ *Missfelder J.-F.* Das Andere der Monarchie... P. 224.

⁷¹ *D'Aubigné A.* Œuvres complètes de Théodore Agrippa d'Aubigné... P. 45.

⁷² *Ibid.* P. 48.

Відносини короля та народу повинні відповідати відносинам сеньйора й васала, а не пана і раба. Якщо монарх порушує договори зі своїм народом, він руйнує його договір із собою, оскільки королівська влада тримається саме на умовах дотримання договору з народом. Гарантії, які король надав гугенотам, не можуть бути скасовані з цієї причини. Тому асамблеї мають право законно збиратись і захищатись зі зброєю в руках, якщо не матимуть іншого виходу⁷³.

Неопублікована праця А. Д'Обіньє стала винятком на фоні загальної відданості гугенотів божественному праву королів і державному інтересу, що відображає зміну домінуючого політичного дискурсу в середовищі французьких протестантів з релігійного на абсолютистський⁷⁴.

Висновки. Політична думка гугенотів у першій третині 17 ст. представлена невеликою кількістю творів. Найважливішими з них, у плані викладення теоретичних засад, є праці Ж.П. Лескана і Т. Браше. Також важливими є декларації та промови герцога Роана, що більше присвячені практичним аспектам. Загалом, політична думка гугенотів цього періоду характеризується апеляціями до божественного права королів, який одночасно має зобов'язання не порушувати права своїх підданих. Вони намагались віднести Нантський едикт і додаткові брєвети до фундаментальних законів, що охороняють права підданих, які король не повинен порушувати без серйозної причини. Визнаючи безумовний та абсолютний суверенітет короля, необхідність йому повної покори, вони обходять питання опору монарху, пояснюючи своє протистояння самозахистом від змови єзуїтів та агентів Габсбургів. Існування едиктів і необхідність віротерпимості пояснюється з точки зору державних інтересів, оскільки гугенотам вигідний сильний король, який може гарантувати едикти, а королю – лояльність гугенотів та їх зв'язки з союзниками Франції. Винятком є праця А. Д'Обіньє, який продовжує традиції монархомахів, що обмежують покору королю дотриманням ним договору з народом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

- Aumon J.** Tous les synodes nationaux des églises réformées de France: auxquels on a joint des mandemens royaux, et plusieurs lettres politiques d'autres pièces très-importantes. La Haye: Charles Delo, 1710. 2 vols.
- D'Aubigné A.** Œuvres complètes de Théodore Agrippa d'Aubigné / éd. par E. Réaume et F. de Caussade. Genève: Slatkine Reprints, 1967. 598 p.
- Declaration** des Eglises reformees de France & souueraineté de Bearn. De l'iniuste persecution qui leur est faite par les ennemis de l'estat & de leur religion. Et de leur legitime & necessaire defense. La Rochelle: par Pierre Pié de Dieu, 1621. 46 p.
- La Milletière T.B. de.** Discours des vraies raisons pour lesquelles ceux de la religion en France peuvent et doivent résister à la persécution. La Rochelle: [s.n.], 1622. 112 p.
- Lescun J.-P. de.** La persécution des églises de la Souveraineté de Bearn. Montauban: par Pierre Coderc, 1621. 38 p.
- Rohan H. de.** Discours politiques, faits en divers temps sur les affaires qui se passaient. Paris: chez Louys Elzevier, 1646. 261 p.

Література

- Aracil A.** Un «nouveau dictionnaire»? Les huguenots face aux transformations du langage politique dans la France des années 1610-1620. *Revue d'histoire du protestantisme*. 2021. Vol. 6, № 2. P. 205-224. DOI:

⁷³ Ibid. P. 64-66.

⁷⁴ Aracil A. Un «nouveau dictionnaire»?... P. 210.

https://doi.org/10.47421/RHP6_2_205-224

- Bouilliot J.-B.-J.** Notice historique et bibliographique sur Daniel Tilenus, ministre du Saint-Évangile à Sedan, précepteur de Turenne. *Magasin encyclopédique, ou journal des sciences, des lettres et des arts* / éd. par A.-L. Millin. Paris: Imprimerie de J.-B. Sajou, 1806. Tome 5. P. 261-262.
- D'Aubigné A.** Histoire universelle: 1620-1622 / éd. par A. Thierry. Genève: Librairie Droz, 1999. Tome 10. VII-XXIX+337 p.
- Haag Eugène, Haag Émile.** La France protestante, ou Vies des protestants français qui se sont fait un nom dans l'histoire. Paris-Genève: Joël Cherbuliez, 1847. T. 2. 560 p.
- Herman A.** The Huguenot Republic and Antirepublicanism in Seventeenth-Century France. *Journal of the History of Ideas*. 1992. Vol. 53, № 2. P. 249-269.
- Kretzer H.** Remarques sur le droit de résistance des calvinistes français au début du XVIIe siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*. 1977. Vol. 123. P. 54-75.
- Missfelder J.-F.** Das Andere der Monarchie. La Rochelle und die Idee der 'monarchie absolue' in Frankreich, 1568-1630. München: Oldenbourg Verlag, 2012. 364 p.
- Parker D.** La Rochelle and the French monarchy: conflict and order in seventeenth-century France. London: Royal Historical Society, 1980. XIV+234 p.
- Stankiewicz W.J.** Politics and Religion in Seventeenth-Century France. Berkeley: University of California Press, 1960. 269 p.
- Yardeni M.** French Calvinist Political Thought, 1534-1715. *International Calvinism, 1541-1715* / ed. by M. Prestwich. Oxford: Oxford University Press, 1985. P. 315-337.

Перше надходження – 19.01.2026

Прийнято до друку – 03.03.2026

Оприлюднено на сайті – 19.03.2026